

Herreder og Herredsgrænser i Jylland.

Af *Henrik Larsen.*

Danmark har fra gammel Tid af været delt i Herreder. Hvornaar Delingen fandt Sted, har man endnu ikke udfundet; helt udelukket er det ikke, at det ikke er sket til samme Tid i alle Landets Egne. Det er ogsaa muligt, at der nogle Steder har fundet en Omforandring af ældre Herreder Sted, man maa da nærmest tænke paa Oldtidens sidste Tid, vel især paa den Tid, da Bolinddelingen fandt Sted, skønt denne dog kun faa Steder blev gennemført i Jylland. Tidspunktet for denne kender man dog ikke nærmere til.

Herrederne er vist, hvor det kunde lade sig gøre, benævnte efter deres Beliggenhed, f. Eks. Horns Herred, Middelsom Herred, oprindelig Mæthælsholmhæreth. I Reglen har de dog Navn efter en Landsby. Denne er dog, paa et Par Undtagelser nær i Sønderjylland, ikke en Torpby. Endvidere er der den Forskel paa Jylland og det øvrige Land, at i det førstnævnte Land findes ikke mindre end 7 Herreder, der er opnævnte efter en By, hvis Navn ender paa -lev, hvad der er ubekendt i den øvrige Del af Landet.

Herredstingene holdtes i Sjælland meget ofte om Torsdagen, Dagen efter at Landstinget var holdt. Der-

efter holdt man Birketing om Fredagen og endelig om Mandagen Ting i Købstæderne. Men i Jylland holdtes Herredstinget ingen Steder paa en for alle fælles Dag; i Salling holdt saaledes de 4 Herreder der Ting henholdsvis Mandag, Tirsdag, Torsdag og Lørdag.

I Sjælland fandtes der ofte Ornum eller Storgaarde i Herredsbyerne, om dette var Tilfældet i Jylland, er vanskeligt at afgøre. Herredsbyerne tilhørte i Sjælland ofte helt eller delvis Kronen og Kongen eller Roskildebispen. I Jylland var det vist ikke Tilfældet i saa udstrakt en Grad, dog havde nogle Herreder Navn efter Byer, der var Krongods, f. Eks. Børglum, Hilderslev, Nim, Jelling og Almind Herreder. Et Navn som Skodborg har vel ogsaa sin Oprindelse af, at paa Borgen her blev Kongens Skat »skot« leveret¹⁾.

Nogle Steder i Danmark, i Jylland og paa Sjælland, havde man en Inddeling i Sysler, det sidste Land dog maaske kun i gejstlig Øjemed og desuden kun meget lidt kendt. Derimod ved man i Jylland meget nøje, hvilke Herreder, der hørte til hvert Sysse. Om Sysse- og Herredsgrænserne forøvrigt faldt sammen, ved man ikke, da man kun ved, at de og de Herreder hørte til Syslet, men ellers intet ved om dettes Grænser.

Er Herrederne eller Syslerne ældst, eller er de lige gamle? Herom ved man intet som helst, og det er ikke let at sige, hvorledes man skal faa nogen Kundskab eller blot nogen Mening om dette Spørgsmaal. Herredet var ofte, maaske altid delt i mindre Afdelinger, Tredinger eller Fjerdinger, i den senere Middelalder var de nærmest Skattelæg af Selvejrbønderne. I kirkelig Henseende var Landet delt i Sogne, men det var ikke sjældent, at et Sogn omfattede Dele af

¹⁾ O. Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder 2.

2 Herreder. Andre Inddelinger var Ejerlavet, Landsbyen og Enestegaarden, der er dog ingen skarp Adskillelse, idet Enestegaarden ofte havde Fællesskab i Mark med en anden Gaard eller en Landsby og denne med en anden By. Her har man enkelte Tilfælde, baade paa Sjælland, Fyen og i Jylland af, at Herredsgænsen gaar igennem en By eller dens Mark.

Grænserne for Herrederne gaar vist i de fleste Tilfælde, dog nye Forandringer undtagne, tilbage til Oldtiden, dog har der maaske et enkelt Sted fundet en Forandring Sted i Middelalderen. Desuden har ikke saa faa Steder mindre Omraader udskilt sig fra de gamle Herreder og bærer nu selv Navn af Herred. Et Eksempel og maaske det eneste paa Omforandring af Herreders Grænser har man maaske i Himmersyssel. Her nævnes i Kong Valdemars Jordebog de 3 Herreder: Slet, Hornum og Hornøg Herreder, der i Omraade skulde svare til de nuværende Slet, Hornum og Aars Herreder. Til Slet Herred regnes i Jordbogen Skivum, der nu ligger i Aars Herred. Under Hornum opføres Stenwædlæ wat, der vel er Stenild Vad i Aars Sogn, Aars Herred og Ofhogstorp, der vel er Ovstrup i samme Sogn og Herred. Under Hornøg Herred anføres Vokslev, der nu ligger i Hornum Herred. Der findes 2 Byer, der hedder Hornum, Øster Hornum i det nuværende Hornum Herred og liggende sydøst for Vokslev og Vester Hornum, der ligger i Aars Herred. Begge Byer er Kirkebyer. Hvis Hornum Herred er det nuværende Herred af dette Navn, vilde Hornøg Herred kun kunde omfatte en lille Del omkring Vokslev og Nibe, hvis det da ikke skulde have en meget uregelmæssig Form. Men saafremt man derimod antager, at Hornum Herred ikke er det nuværende Herred af dette Navn, men Aars Herred, og at det har Navn af

Byen Vester Hornum, da vilde Hornøg Herred være det nuværende Hornum Herred. Af Uregelmæssigheder i Forhold til den senere Herredsinddeling bliver da kun den tilbage, at Skivum i Jordebogen er opført under Slet Herred, medens det nu ligger i Aars Herred, hvilket maaske kan bero paa en fejl Indførelse i Jordebogen. Selvejerne i Skivum anføres alt i Aalborghus Lens Jordebog for 1562 under Aars Herred, hvorfor det vel er rimeligt at formode, at de ogsaa tidligere har hørt under dette Herred.

I Nutiden, i første Halvdel af det 19. Aarh., er der derimod foretaget en fuldstændig Omlægning af de nordlige Herreder i Vendsyssel, saaledes at de har faaet en mere afrundet Skikkelse. Tidligere havde Herrederne her en lang, smal Figur og strakte sig alle fra Skagerak i Vest til Kattegat i Øst. Nordligst laa Horns Herred, syd for dette Vennebjerg Herred, syd for dette Børghlum Herred og syd for dette Jerslev Herred, der strakte sig fra Vrensted ved Skagerak til Kattegat i Øst, det vil sige, det havde en Længde af ca. 7 Mil, medens Bredden, hvor den var størst, kun var ca. 2 Mil.

Fra de oprindelige Herreder er i Tidens Løb ofte udskilt Distrikter, der laa noget afsides og derfor fik Lov til at have sit eget Ting, et Magting, som det kaldtes. Disse Omraader maa ikke forveksles med Birkene, som i Reglen omfattede Gods, som tilhørte en enkelt Ejer, Kongen, Bispen eller en Stormand, som Kongen havde forundt Birkeret. Denne var arvelig og omfattede kun det Gods, som udtrykkelig var nævnt i Birkebrevet.

I Vendsyssel nævnes i Middelalderen Skovboherred; blandt Børghlum Klosters Breve fandtes et Stokkenævn fra 1535, om at der i Mands Minde havde været

Magting udi Børglum Herred i Skovby, som Navnet der skrives, Fjerding¹⁾). Skovbo Herred nævnes alt 6. Juli 1393²⁾), det forsvandt igen i det 16. Aarh. Men andre Magting vedblev at bestaa, maaske er Hvetbo Herred, i Kong Valdemars Jordebog alene kaldet Hvet, oprindelig et saadant Magting. Det samme er Tilfældet med Vester Hanherred. I Jordebogen nævnes alene Hanæ Herred, dog nævnes alt der Hannæs under Navnet Nes som et særligt Omraade. I Middelalderen nævnes Næsbo Fjerding, Hannæs Ting eller Næsbo Ting. Da Kongen havde lagt Tinget under Hanherreds Ting, fik Beboerne 1558 Tilladelse til igen at oprette det. Det bestod af de 8 vestligste Sogne af det nuværende Vester Hanherred, der bestaar af 12 Sogne. Det omfattede altsaa mere end selve Hannæs. Andre Magting er vel Tingene i Mols, Elbo, Holmans og Rougsø Herreder. I Kong Valdemars Jordebog nævnes alene Horne Herred, senere er dette Herred delt i 3: Øster, Vester og Nørre Horne Herreder. I samme Syssel findes i Jordebogen heller ikke nævnt Gørding Herred, hvad enten det skyldes en Forglemmelse, eller det først er oprettet senere.

Som man vil se, har Magtingherrederne ofte Navn efter Beboerne, f. Eks. Næsbo og Skovbo Herred. I Jordebogen nævnes Vandfuld Herred, men det kaldes der Wændlefolkæreth, det har ogsaa Navn af Beboerne, og det er muligt, at det oprindelig er blevet oprettet for disses Skyld. Tidligere skulde det saa have hørt til Skodborg Herred, hvortil endnu langt senere det vestfor Vandfuld Herred liggende Harboøre, der var et særligt Birk, hørte³⁾). Dels paa Grund af dette

¹⁾ Æ. d. Archiv-Reg. 3, 103 f.

²⁾ Mølbech og Petersen, Danske Diplomer 26, 28.

³⁾ O. Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder 13.

og dels paa Grund af Navnet, maa man næsten formode, at det hele Omraade engang har været eet Herred, hvorfra Vandfuld Herred er blevet udskilt som et særligt Omraade, medens Harboøre, som et Birk, er vedblevet at høre under Skodborg Herred.

Efterretning om hvilke Byer, der hørte under de forskellige Herreder, faar man af Lenenes Jordebøger og Ekstraskattemandtal, af gamle Skøder og Mageskifter, af Matriklerne fra 1662, 1664 og 1688, af Markbøgerne fra 1683 og adskillige andre Dokumenter og Protokoller.

Ved Oprettelsen af Birkene, særlig efter 1660 og ved at to eller flere Herreder efter 1660 blev sammenlagt til en Jurisdiktion, gik de gamle Herredsgrenser ikke sjældent tabt. I gejstlig Henseende blev dog de gamle Herreder bedre bevarede, men her er det at bemærke, at hele Sognet regnes til det Provsti, hvor Kirken ligger.

Som Grænser for Herrederne har man omtrent overalt, hvor det var muligt, anvendt Vandløb, Aær eller Bække, uden at tage Hensyn til, at disse altid dannede nogen Grænse for Bebyggelsen. Dette har mange Steder bevirket, at Grænsen gaar igennem et Sogn, Herredet kan altsaa ikke siges at være en Samling af Sogne. Dog er dette Forhold flere Steder opstaaet ved, at Kirker er blevne nedbrudte. Enkelte Steder finder man, som alt foran nævnt, at Grænsen gaar igennem en Bys Mark eller endog igennem selve Byen, saa at nogle Gaarde ligger i et Herred og andre i et andet.

Enkelte Steder falder dog Grænsen ikke sammen med nogen Aa, saaledes danner Skernaa kun for en kort Strækning Grænsen mellem Har- og Vardesyssel og de i dem liggende Herreder. Harsyssel strakte sig i Borris, S. Felding og Skarrild Sogne syd for Aaen.

Dette Syssel havde forøvrigt heller ikke mod Sydøst nogen naturlig Grænse mod Loversyssel. I Ikast Sogn hørte saaledes enkelte Gaarde mod Øst til Vrads Herred og Loversyssel, skønt de laa nær ved de øvrige Gaarde i Sognet og ved store Hedestrækninger var skilt fra den øvrige Bebyggelse i Vrads Herred. Længere mod Nord dannes Østgrænsen for Harsyssel af Karup Aa. I Danske Atlas (V, 812 f.), siges det, at den Aa, der løber østen for Præstegaarden i Bording Sogn, og som er Karup Aa, var Grænsen mellem Aarhus og Ribe Stifter. Af Sognet hørte Rønholdt, Guldforhoved, Sigten, Rønkilde og Bodholt imidlertid til Vrads Herred¹⁾ og altsaa vel til Loversyssel, skønt flere af disse Byer og Steder maa siges at ligge vesten for Aaen, der har sit Udspring i Sognet.

Mellem Hatting Herred i Loversyssel og Nørvang Herred i Jelling Syssel dannes Grænsen for en Del af en Aa. Denne har sit Udspring i eller ved Engum By, der nu ligger i Hatting Herred. Dette er muligvis Grunden til, at Herredsgrænsen gik igennem denne By, saaledes at noget af den laa i Hatting Herred og noget i Nørvang Herred. Ja, Grænsen skal endog en Tid have gaaet igennem en Gaard, thi i en Indberetning fra 1756 af Hr. Mads Grøn Kreidal, Sognepræst i Engum, hedder det²⁾: »Om den Gaard her i Byen, som er lagt til Hospitalet [i Engum] og nu beboes af Knud Pedersen og Terkel Lauritzen, er et gammelt Ordsprog, at de i Hatting Herred ælter Dej og slaar Brød op, men i Nørvangs Herred sætter dette i Ovn, dog da der nu er 2 Beboere, og hver har sin Ovn, har det sig ej længere saaledes, men Herrederne skilles dog fra hinanden i denne Gaard.« Det sidste vil maa-

¹⁾ Silkeborg Lens Jordebøger og Ekstraskattemandtaller.

²⁾ Langebeks Excerpter, Pakke 60—61. Kgl. Bibl.

ske sige, at Gaarden endnu da hørte til 2 Herreder, eller at Herredsgrænsen gik igennem den. Imidlertid hørte Gaarden vist da under Tirsbæk Birk, da Hospitalet var stiftet af denne Gaards Ejer, hvorved Gaarden altsaa var unddraget Herredsjurisdiktionen. Det fremgaar ogsaa af andre Kilder, at Byen laa i 2 Herreder, derimod kan det ikke ses, om en enkelt Gaard laa i 2 Herreder. Ifølge jyske Lov skulde, hvis en Mands Huse laa i flere Skiben, Leding og Kværsæde redes der, hvor Laden stod, men andre Afgifter der, hvor Ildhuset stod. Det var vel ogsaa det Sted, hvor en Mand skulde stævnes og dets Beliggenhed bestemte altsaa, til hvilket Herred Gaarden hørte. Af ældre Kilder fremgaar det, at en Selvejergaard i Engum i Nørvang Herred 1573 hørte til Koldinghus Len¹). I en Lensjordebog for Bygholm Len fra 1511 nævnes under Hatting Herred en Afgift af Leding og Kongstød af en Mand i Engum. Iver Lunge til Tirsbæk fik 11. Marts 1576 ved Mageskifte med Kronen en Selvejerbodegaard i Nørvang Herred i Engum, der skyldte til Koldinghus, og en øde Gaard paa Engum Mark, der skyldte til Bygholm, under hvilket Len Hatting Herred hørte²). Det synes altsaa at være rigtigt, at noget af Byen hørte til det ene og noget til det andet Herred. I samme Præsteindberetning fra 1756 siges det, at i Engum Kær var et Sted, hvor Engum By tidligere skulde have ligget. Om dette er rigtigt, er naturligvis vanskeligt at sige, men der foreligger altsaa den Mulighed, at Byen paa sin nuværende Plads er yngre end Herredsgrænsen. Byen ligger nu i en Udkant af sin Mark, fra Kirken, ved hvilken Byen ligger, er der kun

¹) Koldinghus Lens Jordebog 1573.

²) Besigtelse til Mageskifte 11. Marts 1576 med Iver Lunge. Kr. Sk. 1, 160.

200 m til det Sted, hvor Byens Mark støder sammen med Sognets 2 andre Byers Marker. Af disse laa den ene, Bredal, i Nørvang Herred og den anden, Assendrup, i Hatting Herred. Desuden ligger Hovedgaarden Tirsbæk i Sognet, der nu hører til Hatting Herred, men til hvilket Herred, den har hørt oprindeligt, vides ikke.

I Nimtofte Sogn, der nu regnes til Nørre Herred i Randers Amt, ligger mod Vest Byerne Svendstrup, Battrupholt og Kolstrup, der tidligere hørte til Sønder Hald Herred, hvad der fremgaar af Ekstraskattedemandtallene for Kalø Len for 1610 og Markbog Nr. 1048. Af disse Byer ligger Svendstrup vest for Nimtofte By, skilt fra denne ved en Aa. Svendstrup har ganske vist sit eget Navn, men Byen havde Markfællesskab med Nimtofte og disse Byer udgjorde eet Ejerlav. Her kan man altsaa ogsaa sige, at Herredsgrænsen gaar igennem en By. Svendstrup er efter Navnet at dømme en ung By og kan godt være anlagt, efter at Herredsgrænsen var fastsat, ved Udflytning fra Nimtofte.

I Feldballe Sogn, der nu ligger i Randers Amts Sønder Herred, ligger Marsk Stigs gamle Gaard Møllerup. Om denne siges det i Markbog Nr. 1081: »Imellem Borggaarden og Ladegaarden gaar en Bæk, som gør Skilsmisse imellem trende Herreder, nemlig Sønder Herred, Øster Lisbjærg Herred og Mols Herred, hvoraf Borggaarden ligger udi Sønder Herred, Ladegaarden og meste Parten af Marken ligger i Mols Herred, en Abildhave udi Øster Lisbjærg Herred«. Af Sognets Byer og Gaarde hørte Kejlstrup og Skaarupgaard til Mols Herred, Essig til Øster Lisbjærg Herred og Feldballe, Ulstrup, Taastrup og Hedegaard til Sønder Her-

red¹⁾. I dette Tilfælde er det vel Gaarden, der er bygget paa det Sted, hvor de 3 Herreder stødte sammen.

Der haves enkelte Eksempler paa, at Herredsgrænsen gik igennem en Bys Mark. Tange By ligger i Lysgaard Herred, lige syd for en lille Baa til Gudena. Denne lille Aa danner Grænsen mellem Lysgaard Herred i Loversyssel og Middelsom Herred i Ommersyssel. Ifølge Mkb. Nr. 1358 for Vindum Sogn laa 3 af Byens Aarsgøder, Nr. 9, 10 og 11, i Middelsom Herred, medens de øvrige tilligemed Byen laa i Lysgaard Herred. Til Sønder Onsild i Onsild Herred hørte en Del Eng, som laa hinsides en Aa i Nørlyng Herred²⁾. Handest i Nørhald Herred havde ogsaa lidt Jord hinsides Aaen, formodentlig har det ogsaa ligget i Nørlyng Herred. Kastbjærg i Gerlev Herred siges at have største Delen af sin Fædrift over Siembro i Onsild Herred³⁾. Forøvrigt kunde det ofte hænde, at der til Herregaarde og andre Gaarde, særlig maaske i Vestjylland, hørte Enge, der laa langt borte og muligvis i et andet Herred, men disse kan være Købeenge, der ikke oprindeligt har hørt til Gaardene.

I det følgende skal jeg søge at give en Oversigt over de Steder, hvor Herredsgrænsen ikke falder sammen med den nuværende Grænse, saaledes som denne fremgaar af Trap og Generalstabens Kort. Det er dog muligt, at jeg ikke har faaet alt med, særlig gælder dette Steder, hvor Grænsen dannes af en Aa og denne, ved at forandre sit Løb, har bevirket, at Grænsen og Aaen ikke længere falder sammen.

I Vendsyssel blev Herrederne som omtalt forandret i forrige Aarhundrede. Deres gamle Grænse fremgaar

¹⁾ Markbog Nr. 1081.

²⁾ Modelbog Nr. 1766.

³⁾ Modelbog Nr. 1767.

blandt andet af Matriklen 1688¹⁾). Horns Herred bestod da af Tornby, Horne, Asdal, Bjærgby, Mygdal, Astrup, Elling, Sindal, Mosbjærg, Bindslev, Uggerby, Tversted, Raabjærg, Skagen og Tolne Sogn samt de 3 Steder Korsholt, Studsholt, Volstrup og en Mølle af Hørme-
sted Sogn. Disse Steder ligger mod Øst i Sognet og er skilt fra Resten af dette ved en Aa. En saadan skiller forøvrigt ogsaa disse Gaarde fra Tolne Sogn, men denne er ikke bleven valgt til Grænse, skønt den synes ligesaa passende dertil. Elling Sogn opføres forøvrigt i Eline Gøyes Jordebog under Vennebjerg Herred, men dette har jeg ikke kunnet faa bekræftet af andre Kilder.

Til Vennebjerg Herred hørte tidligere Ugilt, Gerum, St. Olai i Hjørring, St. Hans sammesteds, Aasted, Skerum, Lendum, Skallerup, Vennebjerg, Vidstrup, Harredslev, Jelstrup, Maarup og Rubjærg Sogne, Resten af Hørme-
sted Sogn samt den største Del af Flade Sogn. Af dette Sogn synes det, som laa syd for for Bangsbo Aa, at have hørt til Børglum Herred. Bangsbo Østergaard siges saaledes 24. Juli 1573 at høre til Børglum Herred, medens Gaarden Suderbo i samme Sogn henregnes til Vennebjerg Herred²⁾). Vester Bangsbo regnes 12. Aug. 1573 til Vennebjerg Herred, men i samme Mageskifte siges det, at Bangsbo-
gaard ligger i Børglum Herred³⁾).

Til Børglum Herred hørte Børglum, Furreby, Vejby, Em, Vraa, Lyngby, Taars, Vrejlev, Hæstrup, Hørby, Volstrup, Sejlstrup, Rakkeby, Karup og Understed Sogne. Endvidere den største Del af Albæk Sogn lig-

1) Se Henrik Pedersen: De danske Landbrug . . . 1688.

2) Kronens Skøder 1, 134.

3) Kronens Skøder 1, 136.

gende nord for Vorsaa, en mindre Del af Vor Sogn liggende nord for samme Aa, den største Del af Torslev Sogn og den største Del af Skæve Sogn.

Til Jerslev Herred hørte Øster Brønderslev, Hallund, Jerslev, Vester Brønderslev, Serredslev, Hellevad, Hellum, Ørum, Tolstrup, Stenum, Vrensted og Tise Sogne, Hundslund Sogn med Undtagelse af enkelte Gaarde syd for Gjer Aa. Endvidere den mindre sydvestre Del af Skæve Sogn, skilt fra den øvrige Del ved en Aa, en mindre Del af Torslev Sogn, ligeledes liggende mod Sydvest og skilt ved samme Aa eller en Biaa til den fra det øvrige Sogn. Desuden hørte den Del af Vor og Albæk Sogne, der ligger syd for Vorsaa til Herredet, samt Lyngdrup og Favrholt af Horsens Sogn i Kær Herred¹⁾.

Kær Herred er omtrent forblevet uforandret, om Horsens Sogn er lige talt, af Aaby Sogn hører den vest for Rye Aa liggende Del til Hvetbo Herred. Endvidere hører til Hvetbo Herred Røggild beliggende østligst i Brovst Sogn²⁾.

I Thysyssel hørte Faartoft i Thisted Landsogn tidligere til Hillerslev Herred³⁾. Sundby i Stagstrup Sogn hørte til Hundborg Herred. Endvidere synes Øster Agger at have hørt til Refs Herred, skønt den øvrige Del af Agger Sogn hørte til Hassing Herred⁴⁾.

I Himmersyssel var der nogen Forskel paa Grænsen nu og tidligere mellem Hellum og Hindsted Herreder. Til sidstnævnte Herred hørte 1576 Korup og Korupgaard⁵⁾, derimod regnes Viffertholm

¹⁾ Mkb. Nr. 1567.

²⁾ Klitgaard, Hvetbo Herred 2, 530.

³⁾ Mkb. Nr. 1619. Molbech og Petersen 289.

⁴⁾ Vestervig Klosters Jordebog 16 ¹²/₁₃.

⁵⁾ Besigtelse til Mageskifte 2. Maj 1576.

samtidigt til Hellum Herred¹⁾). Gaarden er dog paa Mansas Kort fra 1841 regnet til Hindsted Herred, hvad maaske kan skyldes, at den i sin Tid har haft Birkeret og altsaa været unddraget Herredsjurisdiktionen. Af Als Sogn hørte den nordlige Del, fra Fruerlund og mod Nord, til Hellum Herred²⁾). En Aa danner Skellet. Svingelbjerg Sogn regnes nu til Rinds Herred, men den Del, der ligger nord for Lerkenfeldt Aa, hørte tidligere til Gislum Herred³⁾). En Aa deler Ravnkilde Sogn i 2 Dele, hvoraf den vestligste med Kirkebyen hører til Gislum Herred og den østligste til Hindsted Herred. Samme Aa adskiller en lille Del af Oplev Mark, kaldet Oplev Tved fra den øvrige Mark. Oplev Tved regnes nu til samme Herred som Byen, men det er muligt, at Aaen engang har dannet Grænsen mellem Herrederne, ligesom Tilfældet var med den Aa, der gik igennem Tange Mark.

Paa Mors er vist Herredsgrensene endnu de gamle, hvis der ikke er sket nogle Forandringer ved Nykøbing. I Salling vides det, at der er sket enkelte Forandringer. Torum Sogn hørte tidligere til Harre Herred, men regnes nu til Nørre Herred. Til dette Herred hører nu hele Selde Sogn, men tidligere hørte Lendum By i dette Sogn til Harre Herred⁴⁾). Om Grænsen mellem Harre og Nørre Herred ved Gaarden Brokholm i Junget Sogn findes et gammelt Dokument fra 21. Juni 1509, 4 Sandemænd af hvert Herred fastsatte Skellet⁵⁾). Endvidere hørte Gamstrup og Snabe til Nørre Herred, men til Roslev Sogn i Harre Herred. Af Balling Sogn hørte Næsbækgaard og Nørby, som

¹⁾ Kronens Skøder 1, 74.

²⁾ Engtakseringsprot. Nr. 1467, Hellum Herred.

³⁾ Kronens Skøder 1, 45 og 110.

⁴⁾ Skivehus Lens Jordebøger.

⁵⁾ Repert. Ny R. Nr. 11291.

en Aa skiller fra det øvrige Sogn, der hørte til Rødding Herred, til Hindborg Herred¹⁾.

I Ommersyssel hørte Tapdrup Sogn, der nu henregnes til Nørlyng Herred, til Sønderlyng Herred, hvortil ogsaa den Del af Rødding Sogn hørte, der laa syd for Tjele Aa, bl. a. de Gaarde i Ingstrup, der laa syd for Aaen²⁾. Ilshøj i Øster Tørslev Sogn og liggende lige ved Sognebyen hørte ikke som denne til Gjerlev Herred, men til Nørhald Herred³⁾. En Aa skiller de 2 Byer fra hinanden. Til det sidstnævnte Herred hørte ogsaa True i Svendstrup Sogn, der tidligere havde sin egen Kirke. Byen Mejlby, der nu ligger dels i Linde Sogn i Nørhald Herred og dels i Harridslev Sogn i Støvring Herred, hørte tidligere vist alene til sidstnævnte Herred⁴⁾. Byen havde tidligere sin egen Kirke, og Nedlæggelsen af denne er vel Aarsag til, at Byen blev delt mellem de 2 Sogne.

Grænsen mellem Himmer- og Ommersyssel dannes tildels af Skals og Onsild Aaer; i Mellemrummet mellem disse 2 Aaer skyder Ommersyssel sig med 2 Sogne et Stykke ind i Himmersyssel. Naar man ser paa Herredsgrænserne der i Egnen, synes dette ikke særlig unaturligt. Men saafremt Syssegrænsen var ældre end Herredsgrænserne, synes den lidt unaturlig, men maa- ske ikke saa meget, at man tør slutte, at Herrederne og disses Grænser er ældre end Syslerne og deres Grænser.

Aabosyssel. Her er alt talt om Nimtofte og Feldballe Sogne. Mellem Sønderhald og Galten Herreder synes Grænsen at have været den Aa, der løber

¹⁾ Mkb. Nr. 1341.

²⁾ Kronens Skøder 1, 133 (Tapdrup), 337 (Thisted), Dronningborg Lens Ekstraskattemandtal.

³⁾ Præsteindb. 1661, Dronningborg Lens Ekstraskattemandtal.

⁴⁾ Dronningborg Lens Jordebøger.

nord for Gaarden Clausholm. Brusgaard, der ligger nord for Aaen, laa i Sønderhald Herred¹⁾, og Munkdrup, der ligger syd for Aaen, i Galten Herred²⁾. Endvidere synes Rigtrup og den Jord, der ligger til Schildenseje, at have hørt til Sønderhald Herred³⁾. Aaen, der løber øst for Clausholm, har vel dannet Grænsen, men kun for en Del, thi Skader, der ligger vest for Aaen, synes altid at have hørt til Sønderhald Herred⁴⁾.

I Ødum Sogn i Galten Herred ligger Taastrup og Amdrup, der tidligere hørte til Vester Lisbjærg Herred⁵⁾. I Tilst Sogn i Hasle Herred ligger Geding og Hovedgaarden Kærbygaard, der tidligere henholdsvis hørte til Sabro og Vester Lisbjærg Herreder⁶⁾; en Aa danner ogsaa her Grænsen. Ligeledes skiller en Aa Harlevholm, der før hørte til Ning Herred, fra Harlev i Hjelmlev Herred⁷⁾. I Venge Sogn i Hjelmlev Herred ligger Søballe, der ved en Aa er skilt fra Venge. Søballe maa tidligere have hørt til Framlev Herred, thi 1527 tales om Markskel mellem Venge og Søballe Mark og Herredsskel mellem Hjelmlev og Framlev Herreder⁸⁾. Nørre Vissing i Venge Sogn hørte tidligere til Gern Herred, hvortil det endnu henregnes paa Mansas Kort fra 1846. Herchendsgave, Gessing og nogle flere Gaarde hører til Fruering Sogn i Hjelmlev Herred, men er skilt fra det øvrige Sogn ved Dele af Hylke Sogn i Vor Herred i Loversyssel. Det synes imidlertid, at denne Del af Hylke Sogn, Tammestrup,

¹⁾ Mkb. Nr. 1244.

²⁾ Dronninggaard Lens Ekstraskattemandtal 1608.

³⁾ Eline Gøyes Jordebog 236.

⁴⁾ Æ. d. Archiv-Reg. V, 695.

⁵⁾ Markbog Nr. 1240.

⁶⁾ Kronens Skøder 1, 544 (Geding) og 191 (Kærbygaard).

⁷⁾ Kronens Skøder 1, 319.

⁸⁾ Æ. d. Archiv Reg. I, 251.

Nissumgaard og Ringkloster ogsaa har hørt til Hjelmlev Herred¹⁾. Den Aa, der løber lige forbi Ringkloster, har altsaa vel dannet Grænsen mellem Herrederne og Syslerne.

L o v e r s y s s e l ligger sydvest for Aabo Syssel. Gudenaen synes paa en stor Strækning at have dannet Grænsen. Mellem Ning og Hads Herreder danner en mindre Aa tildels Grænsen, dog synes Tvenstrup og Assendrup, der ligger nord for Aaen, fra gammel Tid af at have hørt til Hads Herred i Loversyssel. Om Forholdene i Engum har jeg talt foran. Mod Vest hørte nogle Gaarde i Ikast Sogn som nævnt til Vrads Herred, nemlig Tyvkær, Bøgeskov, Over Isen og Lille Nørlund samt den 1683 øde Gaard Skovdal²⁾. Dette vedvarede, indtil disse Gaarde ved Reskript af 29. Nov. 1822 blev henlagt til Hammerum Herred. Længere mod Nord er der ogsaa lavet om paa Herredsgrænserne. Til Vrads Herred hørte saaledes: Sigten, Guldforhoved, Rønkilde, Ravnholt og Bodholt i Bording Sogn og Paarup, der nu ligger i Funder Sogn i Hids Herred³⁾. Dette blev ogsaa forandret ved det ovennævnte Reskript. Grænsen mellem Hids og det nord for liggende Lysgaard Herred er ogsaa blevet forandret. Til det førstnævnte Herred hørte Mavsing og Mavsing Mølle i Vinderslev Sogn⁴⁾. Ligeledes hørte til samme Herred Gaardene Bøgelund og Vallerbæk i Karup Sogn⁵⁾. Karup selv var et Birk, der 1637 blev lagt til Lysgaard Herred. Til hvilket Herred det tidligere har hørt, vides ikke. Muligvis har ogsaa nogle af de vestlige Gaarde og Byer i Torning Sogn hørt

¹⁾ Æ. d. Archiv Reg. I, 429.

²⁾ Mkb. Nr. 895, Ikast Sogn.

³⁾ Silkeborg Lens Jordebøger og Ekstraskattemandtaller.

⁴⁾ Kronens Skøder 1, 212.

⁵⁾ Kronens Skøder 1, 186 og 188, Mkb. Nr. 1307.

til Hids Herred, idet Haller Aa maaske har været Grænseaa. Lidt nord for Karup var ifølge Arent Berntsen et Sted, hvor man med en Sten kunde slaa ind i 3 Stifter, nemlig Lover- (Aarhus), Har- (Ribe) og Ommersyssel (Viborg Stift), i 3 Herreder, nemlig Lysgaard, Ginding og Fjends, i 3 Len og i 3 Sogne.

Vor Ladegaards Sogn, der nu henføres til Tyrsting Herred, har ligget i Vor Herred, som jo er opnævnt efter Byen Vor. En anden Herredsby har ogsaa en Tid været skilt fra sit Herred, nemlig Nim, der i Matriklen 1688 henregnes til Tyrsting Herred. Baade Vor og Nim har været Birke. Grænsen for Nim Herred dannes for en Del af Hansted og Bygholm Aaer. Horsens, der ligger mellem disse 2 Aaer, henregnes nu til Nim Herred, men i Kong Valdemars Jordebog er Byen opført under Hatting Herred. Dette strider imod den almindelige Regel, at en Aa skulde danne Herredsgænsen. Muligvis er Horsens af anden Grund opført under Hatting Herred. Under dette Herred henregnes nu ogsaa ifølge Kanc. Skr. af 14. Nov. 1835 den nord for Bygholm Aa liggende Del af Hatting Sogn. Om denne Del før har været henregnet til Nim Herred, ved jeg dog ikke.

Jelling Syssel bestod kun af Jelling og Nørvang Herreder. Ribe Oldemoder, der ellers plejer at nævne Herrederne, nævner dog ingen i dette Syssel. Grænsen mellem de to Herreder dannedes mod Vest af Omme Aa, saa at det, der laa nord for Aaen af Ringgive og S. Omme Sogn, hørte til Nørvang Herred og det, som laa syd for den, til Jelling eller, som det nu hedder, Tørrild Herred¹⁾. Mod Syd strakte Jelling Syssel og Tørrild Herred sig til Vejle og Grindsted Aaer, idet Slavs Herred først er blevet oprettet

¹⁾ Danske Saml. 2. R. IV, 59 f.

1552. Herreds- og Sysselgrænsen gik derved gennem flere Sogne. Vejle By ligger nord for Aaen og henregnes nu til Nørvang Herred. Af Skibet Sogn hørte N. Vilstrup syd for Aaen til Jerlev Herred¹⁾. Af Randbøl Sogn hørte Randbøl, Vandel og Daldover til Tørrild Herred, hvortil Sognet nu hører, medens Bindeballe, Rygbjærg og Store Almstok laa i Jerlev Herred²⁾. Endvidere hørte til Tørrild Herred den Del af Grene og Grindsted Sogne, som ligger nord for Grindsted Aa. Resten af disse Sogne hørte, før Slavs Herred blev oprettet, til Jerlev Herred i Almind Syssel³⁾.

Til Jerlev Herred i Almind Syssel hørte af Starup Sogn i Brusk Herred Aagaard, Hesselballe, Borlev og Nygaard⁴⁾. Til dette Herred hørte ogsaa Skødegaard, der nu ligger i Anst Herred. Gaverslund, der nu ligger i Holmans Herred, anføres i Kong Valdemars Jordebog under Jerlev Herred, hvorfra det i Jordebogen ikke nævnte Holmans Herred vel engang er blevet udskilt. Grænsen mellem Holmans Herred og Brusk Herred har et Par Steder ikke fulgt Sognegrænsen. Af Smidstrup Sogn i Holmans Herred hørte Tyvkær, Haastrup og Rønshave til Brusk Herred⁵⁾ og af Herslev Sogn i dette Herred hørte Follerup og Follerup Mølle til Holmans Herred⁶⁾. Fra Brusk Herred er vel Elbo Herred engang blevet udskilt som et Magting. Grænsen dannes hovedsagelig af en Aa, mod Syd gaar den igennem Tavlov Sogn, saaledes at Gudsø

¹⁾ Henrik Pedersen, De danske Landbrug 135.

²⁾ Kronens Skøder 1, 148, 186, 192, 199, 206, 256 osv.

³⁾ Danske Saml. II R. 4, 75, hvor Grene Kirke siges at ligge i Jelling Syssel og S. 76, hvor Grindsted Kirke siges at ligge i samme Syssel.

⁴⁾ Matriklen 1662, Kronens Skøder 1, 175, 226.

⁵⁾ Koldinghus Lens Matrikel 1662. Henrik Pedersen, De danske Landbrug 136.

⁶⁾ Henrik Pedersen, De danske Landbrug 135.

hører til Brusk Herred¹⁾). Af det nuværende Anst Herred hørte Seest Sogn i ældre Tid til Sønderjylland og har derfor vel ikke oprindeligt hørt til Anst Herred, undtagen Byen Vrandrup, der i gejstlig Henseende hørte til Harte Sogn i Brusk Herred²⁾). Grænsen mod Syd har vel Kongeaaen været, der gaar igennem Vramdrup Sogn, de sydlige Byer og Gaarde her, Holt, Bastrup og Østerbygaard har derfor hørt til Sønderjylland³⁾).

I Vardesyssel er Horne Herred blevet delt i 3 Herreder, hvilket alt er sket før Aar 1300. Sydøst og Syd for Horne Herred ligger Skads Herred. Grænsen dannes for en Del af Vardeaa, men mod Nord er Grænsen for Skads Herred ialfald nu mellem 2 Aaløb og ikke langs med en Aa. Om Gørding Herred er forglemt i Kong Valdemars Jordebog eller først kommen til senere, kan ikke siges. Af Jernved Sogn i dette Herred hørte den lille By Plovstrup til Malt Herred⁴⁾). Af dette Herred har Hovborg i Lindknud Sogn, der ved en Aa er skilt fra det øvrige Sogn, tidligere hørt til Slavs Herred⁵⁾ og, før det blev oprettet, til Jerlev Herred. Gaarden regnedes ogsaa tidligere til Vorbasse Sogn.

Skernaas danner, som foran nævnt, ikke overalt Grænsen for Harsyssel mod Syd. Men Aaer har ogsaa i dette Syssel spillet en stor Rolle som Herredsgrænse. Grænsen for Bølling Herred var mod Nord Venner Aa eller et Tilløb til denne. Herved kom den sydlige Del af Velling Sogn, Vennerby, Vennergaard

1) Koldinghus Lens Matrikel 1662. Mkb. Nr. 809.

2) Matriklen 1662.

3) De nævnes ikke under Anst Herred i Henrik Pedersen: De danske Landbrug.

4) O. Nielsen, Malt Herred 157.

5) O. Nielsen, Malt Herred 153.

og Nørby, til at høre til Bølling Herred, medens det øvrige Sogn hørte til Hind Herred¹⁾. Ligeledes hørte Lem Sogn og hele eller en Del af Olstrup Sogn til Bølling Herred²⁾. Ved Reskript af 25. Jan. 1843 blev Lem, Olstrup og den sydlige Del af Velling Sogn henlagt til Ulvborg og Hind Herreders Jurisdiktion. I Danske Atlas (V, 838) siges det under Hover Sogn, at der ved Anneksgaarden løber en Aa, som skiller Bølling og Hind Herreder ad. I saa Fald maa ogsaa noget af Hover Sogn have hørt til Hind Herred. Imidlertid kan Hover Aa ikke paa hele sit Løb have dannet Grænsen, thi Rindum Sogn, som ligger syd for Aaen, har vel altid hørt til Hind Herred. Ligesaa vel den nordlige Del af Velling Sogn og den sydlige Del af Hee Sogn.

Mod Øst var den Aa, som nu kaldes Vorgod Aa, tidligere Grænsen for Bølling Herred, trods det at den gennemløb baade Borris, N. Vium og Vorgod Sogne, som altsaa kom til at ligge baade i Bølling og det øst for liggende Hammerum Herred. Dette fremgaar af Markbøgerne fra 1683³⁾, Matriklen 1688, forskellige Mageskifter og af et Reskript af 25. Jan. 1843, hvorved Dele af disse 3 Sogne blev henlagt fra Hammerum Herreds Jurisdiktion til Bølling og Nørre Herreders Jurisdiktion. Ikke desto mindre opføres i Lundenæs Lens Jordebog fra 1498⁴⁾ alle Selvejerne i Vium og Vorgod Sogne, deriblandt ogsaa Selvejerne i Abeldrup i Vorgod Sogn, der ligger øst for Aaen,

¹⁾ Mkb. Nr. 911.

²⁾ Mkb. Nr. 874 Lem Sogn. Lundenæs Lens Jordebog 1597. Henrik Pedersen, De danske Landbrug 145.

³⁾ Mkb. Nr. 880 og 893 N. Vium Sogn, Mkb. 879. Borris Sogn, Mkb. Nr. 870. Vorgod Sogn. N. Vium Sogn opføres i Matriklen under begge Herreder, de 2 andre Sogne kun under Bølling Herred.

⁴⁾ Harsyssels Diplomatarium 82 ff.

under Bølling Herred, og det skønt disse Steder senere siges at ligge i Hammerum Herred. Under dette opføres i Jordebogen ingen Afgifter af de 2 Sogne, der altsaa synes helt henregnet til Bølling Herred. Her er altsaa en Modsigelse mellem den ældste og de yngre Kilder. Det er dog sandsynligst, at det er den ældste Kilde, der er urigtig, da man vel ikke har lavet om paa Herredsgrænserne efter 1498 og særlig ikke saaledes, at 3 Sogne er blevet delt mellem 2 Herreder. Jordebogen fra 1498 er muligvis en fra bar Grund af optaget ny Jordebog over Lenets Afgifter, man har sognevis indkaldt Bønderne og spurgte dem om deres Afgifter og ikke taget Hensyn til, om Sognet var delt mellem 2 Herreder, da begge jo hørte under Lenet. Derved er Ejendommene blevne opførte under det Herred, hvor Sognekirken laa, i alle 3 Tilfælde Bølling Herred.

Timring Sogn, der ogsaa gennemstrømmes af Vorgod Aa eller et Tilløb til den, synes helt at have hørt til Ulvborg Herred¹⁾, derimod var det nordfor liggende Vildbjærg Sogn delt mellem Ulvborg og Hammerum Herred, hvortil den østlige Del med Kirken hørte²⁾. En Aa danner ogsaa her Grænsen.

Storaaen danner mod Nord Grænsen for Ulvborg Herred, den danner ogsaa paa en Strækning Grænsen for Hammerum Herred, indtil Grænsen viger fra Aaen for at følge en ganske lille Bæk, som løber fra Aaen mod Øst i den sydlige Del af Hodsager Sogn, saa den større nordlige Del af dette Sogn hørte til Ginding Herred, hvortil Sognet nu henregnes, og nogle Byer og Gaarde Hallundbæk, Bredvigbæk og Ommose til Ham-

¹⁾ Mkb. Nr. 927.

²⁾ Mkb. Nr. 927. Sognet opføres i Matriklen 1688 under begge Herreder.

merum Herred¹⁾). Derfra gaar Herredsgrænsen mod Øst henad Karupaa til, for et Stykke fra denne at bøje mod Syd eller Sydøst, paa Grund af at Bording Sogn eller en Del af det er blevet lagt til Ginding Herred.

Vest for dette Herred ligger Hjerm Herred. Grænsen dannes mod Nord af den Aa, der tidligere kaldtes den hellige Aa og mod Syd af en Lavning, der deler Borbjærg Sogn i 2 Dele, een til hver af de 2 Herreder²⁾). Vest for Hjerm Herred ligger Skodborg Herred, der mod Øst er skilt fra hint ved en lille Aa og mod Syd fra hint ved Damhus Aa, idet Hjerm Herred strækker en Arm henimod Nissum Fjord, syd for Skodborg Herred. Af Gørding Sogn i Hjerm Herred laa Byen Slyk nord for Gørding Aa og hørte derfor til Skodborg Herred, saaledes nævnes under 23. Juni 1621 i Kronens Skøder 1 Hus i Slocke By, Gørding Sogn, Skodborg Herred. I Kong Valdemars Jordebog opføres under Vandfuld Herred Heldum og N. Nissum, som nu hører til Skodborg Herred og vel altid har hørt til dette. Men Jordebogen er vist ikke altid paalidelig i sine Angivelser af, under hvilket Herred det i den anførte Gods laa. Dette kan være opført under det Herred, hvis Ombudsmand havde det anførte Gods i Forlening. Paa den Maade kan maaske flere andre Tilfælde forklares, hvor Jordebogens Angivelse ikke stemmer med de nuværende, f. Eks. at Horsens er anført under Hatting Herred, samt den Uoverensstemmelse, der er i Himmerland mellem de nuværende Grænses og Jordebogens Oplysninger. Forøvrigt synes man i Kong Valdemars Kancelli eller det Sted, hvor Godsindtægterne blev kontrollerede, at have haft et meget godt Overblik over Danmarks Sysler og Herreder.

¹⁾ Mkb. Nr. 930. Er i Matriklen henregnet til Ginding Herred.

²⁾ O. Nielsen, Hjerm og Ginding Herreder 156 f.